

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

REPRESENTATIONS OF EVIL IN ROMANIAN NOVELS ABOUT CHILDHOOD

Diana Radu (Tătăruș)

PhD Student, "Transilvania" University of Brașov

Abstract: The present paper focuses on the representation of evil in Romanian novels reflecting childhood. The article consists in five sections: Evil Beings, Contemporary Fears, Evil as Alterity/ Discrimination/ Abandon, Childhood and Cruelty, Conclusions. The idea I want to outline is that childhood, as depicted in literature, is not entirely kept safe from the negativity. Despite the fact that good memories and experiences seem to weight much more in this situation, there are various forms of the evil that penetrate the universe of childhood. More or less conventional, culturally inherited, (re)invented, influenced by the media or, on the contrary, marked by originality, the representation of evil is a commonplace in the literature about childhood and partly defines the image of the child itself.

Keywords: evil representation, universe of childhood, conventional, image of the child, imaginary

Modul în care copilăria își reprezintă răul are și el de-a face cu forța imaginarului și cu unele tipare prestabilite cultural. Pornind de la câteva exemple clasice din povești și legende (zmei, balauri, căpcăuni, lupul cel rău, Baba-Cloanța etc), ori de la figuri ale răului existente în fondul de tradiții autohton (Bau-Bau, Scaraoschi, Michiduța etc), despre care află de la cei mari, copiii își proiectează ființe ale răului, puternice și înspăimântătoare. Pe măsură ce ne apropiem de contemporaneitate, un factor care influențează aceste reprezentări este producția mass-media (filme, desene animate, jocuri electronice etc). De cele mai multe, ele sunt strict imaginare¹ sau, chiar dacă au corespondent fizic concret, se contaminează cu atribute născocite, întruchipând, practic personajele negative (re)inventate de copil. Acestea reprezintă adevărate autorități, întrucât, făcând parte din structura sa interioară și activând mecanismul fricii, devin modalități de cenzură și autocenzură. Specifică, mai degrabă, primei copilării, aceea a naivității absolute și a încrederii nelimitate în părinți, teama de aceste reprezentări este, de regulă, depășită sau supraviețuiește într-o variantă atenuată/ modificată, pe măsură ce spiritul rațional pune stăpânire pe copil. Ceea ce se observă la nivel literar, în cărțile analizate, este faptul că imaginile răului sunt în relație directă cu sentimentul de frică. Autorii evidențiază fenomenul de proiectare/hiperbolizare caracteristic, inducând prin exemplele lor ideea că aceste reprezentări sunt o constantă a copilăriei, dovedind, de fiecare dată, legătura strânsă dintre ele și imaginație.

1. Ființe rele: Bau-Bau

¹Ceea ce pentru copil coincide cu existența în cel mai tare sens.

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

Această creatură învăluită în mister este o reprezentare comună a imaginarului românesc, reflectată și în plan literar. Originea sa este relativ incertă, situându-se în zona speculațiilor. Se pare, însă, că Bau-Bau (ca monstru antropomorfizat care îi înfricoșează pe cei mici) apare și la alte popoare sub denumiri diferite: Omul negru, Boogeyman, Omul cu sacul etc.² Dicționarele explicative și cele etnografice sunt sărace în informații despre Bau-Bau. Dex 2009 menționează la sensul acestui cuvânt doar „Personaj imaginar cu care se sperie copiii mici.” Totodată, într-un articol care face trimitere la un dicționar etimologic din 1958, se sugerează că Bau-Bau provine de la interjecția *bau* de origine germană, rostită cu scopul de a speria pe cineva. În tradiția orală românească, Bau-Bau vine după copiii obraznici, fiind o făptură monstruoasă, rău-intenționată. Pentru că invocarea sa de către adulți nu vine să contureze și un portret al acestuia, Bau-Bau capătă tot atâtea înfățișări câți copii speriați, plasmuit în fel și chip în funcție de imaginația lor, relevant fiind aici fenomenul proiectării. Iată cum arată acest monstru pentru băieții din cartea copilăriei fraților Florian: „un om cu ochi fosforescenți care plutește într-un sac negru, invizibil, o bucată de întuneric mișcătoare”³. El apare în momente cruciale și trebuie înfruntat bărbătește, de pildă, când mama închide ușa, iar copilul aflat pe scara blocului este copleșit de frică, părându-i-se că balustrada e o „șopârlă verde”, care urma să îl înghită. „Atunci am înțeles”, spune băiatul, „ce înseamnă Bau-Bau”: sentimentul de teamă absolută, supradimensionată de puterea imaginației, pe care Matei încearcă să o contracareze, făcând eforturi pentru ca șopârla să redevină din nou balustradă. Este o luptă pe care, pentru prima oară, o câștigă.

Diavoli deghizați

Imaginat în mod tradițional ca ființa încornorată, cu copite și coadă, diavolul este închipuit uneori sub formă alegorică, dat fiind faptul că spiritul malefic prin excelență poate lua orice formă și pătrunde în orice corp. Copilul din *Hronicul și cântecul vârstelor* (Lucian Blaga) îl identifică într-un cărăbuș. Experiența sa este una a spaimei, întrucât cărăbușul, capturat într-o cutie metalică, reușește inexplicabil să se elibereze, fapt care îi confirmă copilului caracterul demonic al insectei, mai ales când, după două ore de rugăciune, băiatul o redescoperă în părul său.

Interesantă este reprezentarea intermediată asupra diavolului pe care bunicul o transmite nepotului în miniromanul *Captiv în epoca de aur* (Călin Ciobotari). Dracul capătă aici niște determinări foarte concrete și totodată foarte vagi. „Rușii sunt dracu’! ” Bătrânul îi explică băiatului „circuitul dracului în natură”, astfel că acesta este peste tot: în balta din spatele casei, pe front, în lagăr, în Scânteia, și în aparatele de radio. Deși copilul este confuz, neavând cum să priceapă alegoriile, el are, totuși sentimentul puternic că bunicul nu îl minte. Deranjată de lipsa discreției bărbatului său și temându-se că disidența sa principială le-ar putea crea necazuri, bunica îi spune că dracul e chiar bunicu-său, însă copilul tinde să nu ia în serios cuvintele femeii, pentru că nu identifică la bătrân niciun semn demonic cu excepția fumului de țigară. De fapt, omul nu face altceva decât să își exprime față de nepot părerile anticomuniste, care nu se pot

² Conform <https://ro.wikipedia.org/wiki/Boogeyman>

³ Filip și Matei Florian, *Băiuțeii*, ed. Polirom, Iași, 2012, p 76

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

verbaliza liber decât în intimitatea familială. Amuzant este momentul când, în virtutea tranzitivității matematice, după un raționament ale cărui premise sunt puse de bătrân, copilul ajunge la concluzia că dracul e chiar Ceaușescu: „Și dacă bunicul spunea că oamenii care vorbesc în aparat despre Ceaușescu vorbesc despre dracu’, însemna că, negreșit, așa era. Și că, așadar, Ceaușescu era dracu’.”⁴ Împărtășindu-i acest triumf al gândirii, nepotul îl face să conștientizeze că jocul alegoric mersese prea departe pentru mintea curată a copilului și îl avertizează să nu mai zică nimănui concluzia sa, pentru a nu ajunge amândoi să fie închiși: „- Dacă mai spui cuiva asta, îl vedem amândoi pe dracu’! Eu la țuhaus, tu la Casa de Corecție.”⁵ Chiar dacă băiatul este prea mic să înțeleagă aluziile politice ale bunicului său, o idee cu care el rămâne este aceea că răul înțeles metaforic ca „dracu’” poate căpăta o multitudine de forme și variante. Cu alte cuvinte, nu e neapărat o ființă unitară, ci e mai degrabă un principiu omniprezent cu care trebuie să luptăm pe tot parcursul vieții.

Mamarea

Așa cum sugerează numele, Mamarea (Mamaia Floarea) este o bătrână care pare să o întrupeze pe Baba Cloanța din basme: este, de fapt o *mamaie rea*, femeie urâcioasă, care nu iubește copiii, fugărindu-i cu urzica atunci când aceștia încearcă să îi fure dudușele păzite cu sfințenie pentru rachi. Deși este sora bunicii Rădiței⁶, Mamarea nu are nimic în comun cu firea rațională a surorii sale, fiind mai degrabă o făptură revolută, care trăiește într-o cocioabă fără curent electric și apă curentă. În jurul acestei figuri, copiii proiectează legende și ficțiuni livrești: cei mai mulți sunt convinși că este o vrăjitoare, care „a primit pensie de la diavol”, iar percepția asupra înfățișării sale este hiperbolizată și contaminată cu reprezentări coșmarești: „mâini gălbui, creponate, străbătute de vinișoare de culoarea dudelor, cu ochii jucăuși între pleoape zbârcite, duhnind a tutun”.⁷ Ea devine, așadar, un personaj spectaculos pentru copii, inspirând frică și fascinație, prin latura sa ocultă. Este mai mult un construct ficțional care și-a găsit corespondentul și, cu siguranță, percepția asupra sa poate fi înțeleasă ca hibrid între imaginea unei simple bătrâne mizantroape și fantezia copiilor care caută în jur eroii și monștrii din povești.

2. Fobii contemporane : păianjeni, extraterestri, rechini

Am enunțat la începutul acestei text că reprezentările răului au directă legătură cu sentimentele de frică. Fricile sunt uneori greu de înțeles în mod rațional și pot fi mai mult sau mai puțin întemeiate. Fricile nejustificate, numite generic fobii, se explică ocazional prin prisma unor experiențe petrecute în copilărie. În această categorie intră, de pildă, frica de injecție a copilului Mircea (din romanul *Noapte bună, copii!* de Radu Pavel Gheo), pe care simpla vedere a veterinarului îl inspăimânta, pe baza unei experiențe anterioare, când acesta îi administrase vaccinul antitetanos. Naratoarea *Exuviilor* inventariază și ea fricile copilărești: teama „de fantome, de vampiri, de noapte, de dracu’ și de Dumnezeu, frica de moarte” (...) „de profesori (...) de propria ta imaginație, de ceea ce vine dinăuntru tău, de coșmarurile pe care le

⁴ Călin Ciobotari, *Captiv în epoca de aur*, ed. Ideea Europeană, 2010, p 71

⁵ Idem 129

⁶ Personajul principal al romanului lui Dan Lungu, *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*, ed. Polirom, 2014,

⁷ Idem 7, p 116

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

producii chiar tu, fără să vrei”.⁸ În nuvela *Nostalgia* (din ciclul cu același nume) Mircea Cărtărescu tematizează, de pildă, arahnofobia. Fetița este îngrozită de mulțimea paianjenilor din toaleta aflată în curtea mătușii Aura. Insectele devin întruchiparea totală a răului, înfățișarea lor luând proporții gigantizate. Astfel, ea nu are curajul să intre acolo decât înarmată cu un cuțit de bucătărie. Senzațiile se combină: de la frică paralizantă, la fascinație și satisfacție, când reușește să-i nimicească. Este cumva și o testare a limitelor, în acest spațiu claustal al cabinei de lemn. Fetița înfruntă marea provocare, dar nu scapă de teamă, căci aceasta o urmărește în tenebrele nopții, când se simte urmărită și atacată de insectele dezgustătoare.

O observație în legătură cu variațiile asupra reprezentărilor răului este aceea că, în romanele recente, sesizăm o modificare a imaginarului copilăriei sub impactul producției mass-media. Ce înseamnă răul pentru copilul Luca din romanul *Cum mi-am petrecut vacanța de vară*, scris de T.O Bobe? Este un melanj între reprezentările populare orale, livești și cele promovate de știrile tv sau de filmele hollywoodiene: băiatul se crede urmărit de țigani, pirați, teroriști și extraterestri, fiind victima unei conspirații mondiale. Un exemplu asemănător întâlnim în romanul *Tinerețile lui Daniel Abagiul* (2012), în care Dănuț, șocat de faimosul film *Fălci*, dezvoltă o frică teribilă de rechini, care îl va urmări o lungă perioadă. Ori de câte ori se duce la mare cu familia, această spaimă se manifestă, atunci când apa nu e suficient de străvezie. Evocându-și frica la maturitate, va fi de părere că, în realitate, nu era decât o expresie a temerii față de necunoscutul pe care marea îl ascunde. O idee apropiată de frica de necunoscut și de presupunerea prezenței răului este sugerată de tematizarea întunericului. În același roman, personajul principal își amintește cum, urcând scara întunecoasă până la etajul 4, trăia sentimentul de teamă, provocat de „etajele rele”.

O ultimă observație este modul de propagare a influențelor în ceea ce privește percepția asupra răului. Copiii se tem uneori de anumite lucruri, doar pentru că așa au auzit de la alți copii sau adulți. Frica de ambulanța care răpea copii, (amintită în romanul *Noapte bună, copii!* de Radu Pavel Gheo) face parte din această categorie. La fel ca dorința mimetică⁹ și frica poate fi mimetică și reprezentarea despre rău devine una *de împrumut*.

3. *Alte forme ale răului: alteritatea, discriminarea, abandonul, plecarea ca rău necesar*

Răul poate îmbrăca uneori pentru copil forma alterității agresive sau constrângătoare; ființe autoritare, care-i limitează libertatea sau cu care intră în concurență, fiind nevoit să se confrunte într-o activitate care nu mai are de-a face cu jocul de agon, ci cu o realitate competitivă dură. Privite în mod ancestral, aceste experiențe nu sunt decât niște praguri, „rituri de trecere”¹⁰ contemporane, primi pași spre maturizare, implicând, inevitabil, suferință și dobândirea unor calități *necesare* supraviețuirii și integrării sociale.

Când devine alteritatea o formă a răului? Când copilul este tratat cu ostilitate; în familie, în grupul de prieteni sau mai cu seamă, atunci când se simte exclus, lumea împotrindu-i-se.

⁸ Simona Popescu, *Exuvii*, ed. Polirom, 2011, p 48

⁹ Concept girardian

¹⁰ Arnold van Gennep, *Riturile de trecere*, Polirom, Iași, 1996

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

În romanul *Moromeții*, de pildă, mezinul este mai tot timpul repezit de frați și părinți, ajungând să vadă în aceștia (cu excepția mamei) ființe răuvoitoare. Romanul tinerei autoare Ana Maria Sandu (*Fata din casa vagon*) ilustrează o situație în care alteritatea rea ia forma maternității care își respinge una dintre fiice, pentru că aceasta îi amintea de soț. Un alt exemplu am regăsit la personajul Florinei Ilis din romanul *Cruciada copiilor*. Calman este copilul străzii, pentru care toți ceilalți devin inamici. Restul vagabonzilor nu sunt văzuți ca niște victime, ci ca niște ființe periculoase în raport cu care trebuie să își afirme periodic puterea, pentru a supraviețui în canale și pe străzi.

O situație recurentă este aceea a copilului discriminat după diferite criterii, transformat în „țap ispășitor” cu „însemne victimare”¹¹. Pornind de la studiul girardian, am regăsit numeroase tipologii: ostilitate generată de considerente fizice: ochelariștii¹², grasul¹³, rahiticul¹⁴. Uneori, simpla asemănare cu o persoană este suficientă pentru a determina o reacție de respingere (Ileana- *Fata din casa vagon*). Criteriul fizic nu este unicul care anunță excluderea. Poate fi vorba, asemănător cu funcțiile basmului identificate de Propp, de o lipsă în plan afectiv: divorțul părinților¹⁵, mama plecată la muncă în străinătate¹⁶ sau lipsa totală a familiei (orfanul)¹⁷. În unele cazuri, diferența specifică este un aspect pasibil de a stârni invidia: sensibilitatea artistică sau imaginația debordantă (Mendebilul¹⁸, Horia¹⁹), frumusețea fizică (adolescenta Leontina- *Pupa russa*), posibilitățile materiale (Luca- *Cum mi-am petrecut vacanța de vară*) etc. De aici decurge un întreg tratament discriminatoriu: poreclirea, excluderea inițială/ totală din grup, etichetarea ca tocilar, ironiile, glumele și farsele sau pura manifestare resentimentară. Cu puțin noroc, discriminarea se poate converti, devenind așa-numita discriminare pozitivă sau tratament preferențial. Diferența specifică cucerește încetul cu încetul grupul, care devine un admirator fervent al membrului atipic, acceptându-l și chiar transformându-l în lider. Așa se întâmplă cu Mendebilul și cu Horia (într-o oarecare măsură), care, la un nivel simplificat, parcurg drumul schițat de Rene Girard. Acești mici „țapi ispășitori”, diferiți de ceilalți băieți, atrag inițial invidia/ respingerea și violența grupului (manifestată mai mult sau mai puțin practic), dar mai pe urmă, după ce vor fi îndurat mânia

¹¹ Rene Girard, *Țapul ispășitor*, Ed. Nemira, București, 2010

¹² Personajul narator din *Jurnalul adolescentului miop* de Mircea Eliade sau din nuvela *Vara libelulei* inclusă în *Aripa grifonului* de Alexandru Vlad

¹³ Copilul din romanul *Tinerețile lui Daniel Abagiul* de Cezar Paul-Bădescu

¹⁴ Personajul poreclit Mendebilul din *Nostalgia* sau Ghighi, copilul din romanul *Drumul ascuns* de Hortensia Papadat-Bengescu

¹⁵ Emi, copila din romanul *Intrarea soarelui* al Ceciliei Ștefănescu, este privită cu ochi răi de părinții lui Sal, deoarece are o familie dezorganizată, fiind crescută doar de mamă

¹⁶ În romanul *Fetița care se juca de-a Dumnezeu* de Dan Lungu, Rădița este invidiată la școală și etichetată drept înfumurată. Colegii o jignesc spunând că mama ei este servitoare în străinătate și fac aluzii din care reies că femeia ar câștiga banii din lucruri indecente/ necinstite („cine știe ce face pentru bani”).

¹⁷ *Cruciada copiilor*, Florina Ilis

¹⁸ Personaj din *Nostalgia* de Mircea Cărtărescu

¹⁹ Personaj din *Vara libelulei*, nuvelă din *Aripa grifonului* de Alexandru Vlad

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

celorlați sau vorbele defăimătoare (Horea este numit „mincinos incorigibil”), devin de-a dreptul idoli găștii, ocupând o poziție privilegiată.

Una din formele supreme ale răului are legătură cu distrugerea echilibrului copilului prin mutare/ plecare. Este, adesea, tematizată, accentuându-se ideea de ruptură resimțită extrem de dureros și nemulțumitor, în ciuda compensațiilor. Plecarea de acasă este motivată de chestiuni serioase și obiective, de cele mai multe ori rămânând opace înțelegerii copiilor. În cazurile mai fericite, părăsirea locurilor natale are loc împreună cu familia sau cu o parte a ei, în altele, cel care pleacă este doar copilul. Cu mici excepții, copiii ilustrați în romanele analizate percep separarea ca pe un eveniment profund negativ și o iau ca pe o pedeapsă personală. În cărțile sale despre copilărie, Paul Goma, de pildă, insistă pe suferința produsă prin plecarea din satul natal, Mana, fugind din calea războiului. Băiatul va trăi în permanență cu regretul părăsirii casei părintești, a singurului loc care însemna pentru el „acasa” și va evoca ori de câte ori va avea ocazia, imaginea acelei gospodării basarabene, fără termen de comparație.

Plecarea de acasă are alteori ca motivație necesitatea urmării studiilor. În *Amintiri din copilărie*, Nică este devastat de dorința mamei de a-l trimite la Socola, să continue școala. De altfel, încearcă o renegociere a deciziei femeii, invocând exemplele altor băieți din sat care, deși nu au mers la școală, „tot mănâncă pâine pe lângă părinții lor”. Nică se folosește, așadar, de orice mijloc pentru a opri plecarea, dar nici plânsetele, nici îmbufnarea nu-i ajută la nimic, fiind nevoit, în cele din urmă, să facă pe plac părinților săi, nu înainte de a-și lua rămas-bun de la satul cel drag, trecând în revistă (într-un fel de elogiu interior) clipele fericite și oamenii apropiați, frumusețile locurilor și ale obiceiurilor humuleștene. Înarmat cu acest arsenal de amintiri pozitive, băiatul va fi gata să facă față provocărilor, ba chiar va putea să se bucure de experiențele noi.

Un tip aparte de separare prin mutare se petrece atunci când sunt despărțiți doi prieteni. Unul dintre ei se mută cu familia, din rațiuni financiare sau pentru un confort sporit. În această situație, plecarea coincide cu destrămarea unei prietenii sau chiar a unei iubiri. Copiii nu pot înțelege criteriile obiective care au avut ca rezultat decizia mutării. În momentul cu pricina, totul se transformă în ura față de adulții care le-au ruinat relația. Așa se întâmplă în nuvela *Primul amor* din ciclul *Supraviețuiri I* de Radu Cosașu. În vârstă de 10 ani, Ben o iubește pe Angelica, vecina lui. Cei doi trăiesc o poveste extrem de tandră care începe cu un sărut nevinovat, continuând cu o plimbare clandestină, împărțirea unei înghețate și ținutul de mână. Ben simte că s-a îndrăgostit, însă, la scurt timp, tatăl Angelicai moare și mama acesteia hotărăște să se mute împreună cu fata în provincie. Departe de a pricepe motivul real al mutării (dificultățile financiare), copilul își îndreaptă ura către adulții pe care îi învinuiește că l-au separat de iubita lui. La perspectiva Angelicai nu avem acces, dar pentru micul Ben, mutarea fetei este, la acea vârstă, cel mai rău lucru care i se întâmplă. Într-un mod asemănător pățesc Sal și Emilia, copiii din romanul Ceciliesi Ștefănescu (*Intrarea soarelui*). Părinții lui Sal hotărăsc să se mute într-un apartament mai mare, punând capăt relației speciale a fiului lor cu Emi. Cei doi fac tot posibilul să nu fie separați, fiind capabili chiar să fugă împreună, dar în cele din urmă, după ce sunt găsiți, nu se mai pot împotrivi dorinței adulților.

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

În seria *plecărilor rele* includem și abandonul matern sau patern, de asemenea tematizat în unele cărți despre copilărie.²⁰ Fără să devină punctul central al existenței copiilor, această lipsă va proiecta în permanență o umbră de tristețe, mai mult sau mai puțin declarată. Este adevărat că jocurile, școala, socializarea, fantezia fac posibilă trăirea plenară a bucuriei intrinseci perioadei, dar la fel de adevărat este că plecarea unuia dintre părinți - considerentele obiective fiind aproape invariabil irelevante pentru cei mici- este percepută ca un mare rău al existenței lor, ca o privare de ceva ce li se cuvine.

4. *Copilărie și cruzime. Copilăria între inocență și perversitate*

Nu de puține ori, în artă, dar nu numai, imaginea copilăriei inocente este răsturnată și înlocuită prin diferite forme de cruzime.²¹ Așadar, reprezentarea romantică a purității își găsește simultan o contrareprezentare. Copilul nu este văzut ca exclusiv bun și nevinovat, el se poate dovedi extrem de intuitiv și înșelător pentru atingerea scopurilor sale, practicând cu succes șantajul emoțional sau farsele și fiind capabil să provoace în mod voluntar suferință altor copii, animalelor sau adulților. În această ipostază, nu se mai caracterizează prin vulnerabilitate, ci mai degrabă prin putere, dovedindu-se apt de manipulare. Cu timpul, și această a doua reprezentare s-a convenționalizat, așa încât surprinderea nu e majoră, în cazul unor astfel de manifestări.²² Evident, gradul de violență și sensibilitate, precum și percepția asupra cruzimii diferă de la caz la caz, ceea ce sporește relativitatea noțiunii în discuție. Există, însă, locuri comune asociate cruzimii copiilor, cele mai frecvente fiind legate de torturarea unor ființe vulnerabile (alți copii sau animale), bătăile între frați, strategii de manipulare prin mimarea suferinței și a fragilității, invocarea nevinovăției după o faptă de cruzime etc. Ceea ce se subliniază prin aceste moduri de acțiune se referă la capacitatea de disimulare a copiilor, dar și o propensiune a ființei umane spre violență, care are, probabil, explicație antropologică și psihologică.

În privința reprezentărilor cruzimii în proza românească, în speță în romane, am constatat că acestea sunt o constantă în redarea universului copilăriei. De fapt, tocmai coexistența bucuriei și durerii, a tandreții și cruzimii oferă autenticitate unei copilării romanțate. Este greu de crezut că, în realitate, lucrurile pot urma un traseu monoplan. Pe de o parte, sunt copiii capabili de cruzime în diferite grade, cu diverse sentimente de vinovăție după săvârșirea faptelor, iar pe de altă parte, sunt copiii care asistă la ele pasiv sau ca victime, aceștia fiind și cei mai afectați emoțional. Cărțile analizate înfățișează copii sensibili și insensibili, teribiliști și însetați de senzațional sau pentru care valorile grupului contează mai mult decât principiile individuale („desenzibilizare prin contagiune”²³).

²⁰ *Băiuțeii* de Filip și Matei Florian, *Fetița care se juca de-a Dumnezeu* de Dan Lungu

²¹ Un roman celebru din literatura universală pentru susținerea acestei idei este *Împăratul muștelor* de William Golding

²² În cartea sa despre impactul negativ al mass-media asupra copilăriei (*After the death of Childhood*), David Buckingham invocă șocul resimțit de națiunea britanică în 1993, când James Bulger în vârstă de doi ani este ucis de alți doi minori în vârstă de 10 ani. Astfel de evenimente produc o reconsiderare a conceptului de copilărie în ambele direcții (pozitivă și negativă).

²³ Expresia îmi aparține

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

Motivațiile actelor de cruzime pot fi diverse, de la dorința de răzbunare, la pura plăcere (aici vorbim de un spirit malefic), atitudine competitivă, dorința de a etala putere în grup/ de a fi acceptat, modul de a face față unei traume afective ș.a.m.d.

Un tip recurent de violență/ cruzime este întâlnită între frați. Ea apare tematizată de Simona Popescu în *Exuvii*: „a fost o vreme când mă băteam în fiecare zi cu fratele meu mai mic”.²⁴ Deranjată de jignirile frățiorului („simoouna e ooo prroaaaassstăăăăăeee”) și de prea multă plictiseală în zilele urâte, când nu se puteau juca afară, naratoarea recunoaște: „îmi venea să-l plesnesc, să-l bumbăcesc, să-l sugrum.” Apoi, spune ea, „începea demența, ochii ne sticleau, (...) eram împăiați de ură, (...) deveneam brusc șoarecele și pisica”.²⁵ Cei doi „cocoși împintenati” încep invariabil „o bătaie surdă, cu icnete”, cu lovituri zdravene, pumni și păruieli. În cele din urmă, sora cea mare învinge și câștigă o atitudine servilă din partea fratelui, urmată de o dulce împăcare în care amândoi plâng și se îmbrățișează. Dacă bătăile fraterne se sfârșesc cel mai adesea cu o împăcare, nu același lucru se poate spune despre bătăile/ confruntările dintre copii, în general. Acestea pot fi cauzate de serioase dușmăanii și certuri. Tot în *Exuvii*, naratoarea prezintă diversitatea acestor acte de violență: de la cuvinte pline de venin și jigniri, amenințări, până la păruieli, lovituri în stomac și încleștări feroce.

O experiență similară are și naratorul „*captiv în Epoca de Aur*”, care își amintește bătăile de la școală. Când învățătoarea îi scotea la iarbă verde, se întâlneau cu cei de la spitalul de boli psihice pe care îi băteau, mirându-se de sunetele lor ciudate și înspăimântătoare. Manifestările grupului erau, cum le numește vocea matură, „de o agresivitate suspect de mare pe acele vremuri. Ne băteam între noi, organizam bătăi cu alte clase-trib, îi băteam pe cei de la Casa de Copii, ei ne băteau pe noi, băteam fetele, apoi luam bătaie de la învățătoare.”²⁶ Acesta era „circuitul bătăii în natură”.²⁷ Impresia pe care o creează asupra tipului de comportament evidențiat este că intra într-un firesc al lucrurilor, toți sufereau din pricina lui, însă nimeni nu era serios afectat. Violența fizică făcea parte din felul lor „normal” de a relaționa.

Până aici, exemplele alese nu au atins în vreun fel regimul traumei. Ținând cont de ele, s-ar părea că, în genere, cruzimea este un element existențial căruia copiii învață să îi facă față și și-o apropiază din când în când în scopuri precise. Există, totuși, în funcție de gradul de sensibilitate, situații în care manifestările violente nu pot fi tolerate și lasă urme adânci. La îndemână este experiența unui personaj pe nume Pavel, din romanul *Cruciada copiilor*. Acesta își amintește cu tristețe câteva detalii dureroase ale copilăriei sale, petrecute într-o „colonie cu terenuri improvizate pe peisajul industrial socialist, în care lua ființă din nimic un univers fără hotare între viață și moarte, între frică și curaj, între dragoste și ură, între milă și cruzime.”²⁸ O imagine care îl bântuie la maturitate este aceea a „torțelor vii din pui de pisică” pe care băieții le aruncau, dar și agresivitatea jocurilor de inițiere ale găștii. Avem de-a face acum cu un copil

²⁴ Simona Popescu, *Exuvii*, ed. Polirom, 2011, p 51

²⁵ Idem 26, p 145

²⁶ Călin Ciobotari, *Captiv în Epoca de Aur*, ed. Ideea Europeană, 2010, p 104

²⁷ Licență poetică a autorului; pastişarea expresiei din biologie „circuitul apei în natură”

²⁸ Florina Ilis, *Cruciada copiilor*, ed. Polirom, 2011, p 357

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

care pare să nu se poată adapta modului general de acțiune al grupului și se delimitează de cei capabili să se comporte atât de violent, fiind vădit afectat.

Alteori, malițiozitatea este practică pentru purul divertisment. În romanul *Orbitor*, copilul Mircea este torturat de două fete, într-o perioadă de convalescență spitalicească. Carla și Bambina sunt în stare să îl chinuie, excluzându-l din joaca lor sau înmuindu-i perișorul de dinți în oliță. Bambina se comportă neîndurător chiar și cu păpușile, pe care le leagă la ochi și le străpunge cu așchii. Surprinzătoare, însă, este percepția subiectivă asupra cruzimii. De exemplu, același Mircea este amuzat de modul în care o găină decapitată sare prin ogradă „stropind cu sânge iarba ca dintr-o arteziană”. Lipsește aici acea compasiune- empatie la care ne-am fi așteptat și care se manifestă din plin la un alt băiețel (Dănuț, din romanul lui Cezar Paul Bădescu- *Tinerețile lui Daniel Abagiul*). Acesta se atașează nespus de mult de fiecare dată când, primind o găină vie de la țară, înainte să o sacrifice, o ține câteva zile în vană.

O ultimă formă de manifestare a cruzimii la care vom face referire este cea proiectată. Un copil care nu e realmente capabil să se poarte violent, creează în imaginar scenarii agresive. Cu aceste surrogate compensează pornirile sale cenzurate prin educație sau prin pura sa fragilitate. Așa face personajul Luca, din romanul *Cum mi-am petrecut vacanța de vară* (T.O.Bobe). În compunerea sa, băiețelul trasează destine tragice persoanelor antipatice din viața lui. Astfel, verișoara Kitty cade într-un cazan cu smoală, bunica cicălitoare moare și ea într-un mod lipsit de demnitate, în principiu răzbunările lui Luca mutându-se cu totul în plan ficțional. Cruzimile proiectate de el au ceva din senzaționismul cinematografic, exemplar fiind episodul evocat cu bucătăreasa canibală, care gătea copiii răpiți.

Chiar dacă par a fi nelipsite din cărțile despre copilărie ale autorilor români, faptele de cruzime tematizate nu ating adesea zona traumei sau a patologicului. „Micile cruzimi” să le zicem sunt cele pe care autorii au curajul să le etaleze, probabil și pentru gradul lor de generalitate, fiind capabile să asigure chiar o comunicare intergenerațională. Tindem să credem că adevăratele experiențe dure ale copilăriei nu sunt, de obicei, tematizate ca atare, ci mai degrabă sublimite într-o ficțiune complexă, ce depășește universul copilăriei, în conflicte susținute de personaje mature. Cruzimea „practicată” este un aspect al copilăriei și ar fi fals să nu recunoaștem acest lucru, însă ea reprezintă pentru acest stadiu mai mult un exercițiu și o experiență de învățare, de testare a propriilor limite și sensibilități, de depășire a unor praguri, de impunere a autorității etc. Ea poate fi o armă a copilului, tocmai prin prisma toleranței pe care adulții i-o acordă, pe seama lipsei de discernământ. Cert este că, așa cum apare în cărțile analizate, copilul român, indiferent dacă are sau nu la bază un eu biografic, este unul mai mult fericit decât trist (în ciuda agresivităților la care e supus), cel mai adesea adaptabil și reactiv, care se ridică repede și se scutură de praf după ce i-a pus cineva piedică, ceea ce nu înseamnă că ar fi lipsit de sensibilitate, ci mai degrabă că nu e un copil răsfățat și dădăcit la fiecare lacrimă, conturând prin felul său de a fi și un mod de creștere românesc, care în prezent începe să piardă teren în favoarea noilor modele promovate în câmpul culturii globale.²⁹ În ceea ce privește

²⁹ Modul actual promovat de a crește copiii (*parenting*) pune accent pe libertatea copilului de a acționa, pe atenția sporită la nevoile sale afective, limitând la minim autoritatea adulților.

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureș, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

capacitatea copiilor de a acționa violent, corpul ne-a condus la distingerea mai multor nuanțe: cruzime motivată de o experiență personală dureroasă, de ambiția de lider, de energia grupului, de curiozitate, de gelozie, de instinctul de posesie, de dorința de a epata/ de a câștiga admiratori, din spiritul răzbnător etc, niciuna dintre acestea nedepășind ceea ce am putea numi, din perspectivă autohtonă, o copilărie „normală”.

5. Concluzii

Ideile expuse în acest articol subliniază varietatea sub care elementele negativității interacționează cu universul copilăriei, în modul înfățișat de romanele românești moderne și contemporane. Într-o încercare de sistematizare am grupat reprezentările răului întâlnite pe categorii, având în vedere criteriul recurenței. Astfel, am observat că universul copilăriei este populat de ființe bune și *ființe rele*. Chiar dacă sunt pur și simplu oamenii din jur sau niște creaturi mitic-fantastice, asupra lor se manifestă puternic fenomenul de proiectare/ hiperbolizare. Modul în care sunt reprezentate se articulează în jurul a trei variabile: imaginea culturală moștenită prin tradiția orală sau scrisă, imaginația individuală și, mai târziu, influența imaginii video-tv, care pare a sărăci și convenționaliza reprezentările. În continuare, am abordat tematizarea fricilor copilăriei, considerând că acestea au directă legătură cu imaginea răului. Am constatat o frecvență a temerilor *clasice* (întuneric, vise urâte, ființe rău-intenționate), dar și fobii contemporane (frica de paianjeni, de rechini, de extraterestri etc). Formele abstracte mai complexe prin eterogenitatea lor le-am grupat sub termenii directori: alteritate, discriminare, separare (abandon, plecare, excludere), discutând pe baza exemplurilor din romane cum ajung aceste fenomene să fie înscrise de copii în categoria *răului*. În fine, ultima parte a articolului abordează legătura dintre copilărie și cruzime (trăită vs. practică), problema empatiei, a sensibilității și a abuzului, așa cum sunt transpuse în plan literar. Observațiile desprinse dovedesc că, în mare măsură, prezența răului și conștientizarea sa ca atare de către copii au un rol formator în sfera morală. De asemenea, confruntarea cu diversele sale forme conferă autenticitate copilăriilor create de scriitori, dată fiind universalitatea acestor experiențe. Deși nu este neapărat în prim planul imaginarului copilăriei, răul nu poate fi nici total absent din el, ba chiar își cere dreptul în economia ficțională. În acest sens, nu putem încheia capitolul fără a face referire la eseul lui Bataille- *Literatura și răul*, care afirmă intercondiționarea celor două și totodată dubla propensiune a ființei umane „spre Dumnezeu și spre Satana”. Sub o formă asemănătoare, referindu-se, de astă dată, la copilărie, un personaj al lui Mario Vargas Llosa se întreabă: „era oare copilăria un amalgam de viciu și virtute, de sfințenie și păcat?”³⁰

BIBLIOGRAPHY:

Bataille, George, *Literatura și răul*, Editura Rao, București, 2008

Bobe, T.O., *Cum mi-am petrecut vacanța de vară*, Editura Polirom, Iași, 2004

³⁰ Mario Vargas Llosa, *Elogiul mamei vitrege*, ed Humanitas, București, 2011, p 56

Iulian Boldea, Dumitru-Mircea Buda (Editors)

CONVERGENT DISCOURSES. Exploring the Contexts of Communication

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, 2016

ISBN: 978-606-8624-17-4

Section: Literature

Blaga, Lucian, *Hronicul și cântecul vârselor*, ed. Hyperion, Chişinău, 1993

Cărtărescu, Mircea, *Nostalgia*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2013

Cosaşu Radu, *Supravieţuiri*, I, Editura Cartea Românească, 1973

Crăciun, Gheorghe, *Pupa Russa*, Editura Art, Bucureşti, 2013

Ciobotari, Călin, *Captiv în epoca de aur*, ed. Ideea Europeană, 2010

Florian, Filip și Matei, *Băiuteii*, ed. Polirom, Iași, 2012

Girard, Rene, *Țapul ispășitor*, Ed. Nemira, Bucureşti, 2010

Ilis, Florina, *Cruciada copiilor*, ed. Polirom, 2011

Lungu, Dan, *Fetița care se juca de-a Dumnezeu*, ed. Polirom, 2014

Paul-Bădescu, Cezar, *Tinerețile lui Daniel Abagiul*, Editura Polirom, 2012

Pavel-Gheo, Radu, *Noapte bună copii*, Editura Polirom, 2010

Popescu, Simona, *Exuvii*, ed. Polirom, 2011

Sandu, Ana Maria, *Fata din casa vagon*, Editura Polirom, Iași, 2006

Ștefănescu, Cecilia, *Intrarea soarelui*, Editura Polirom, Iași, 2008

Vlad, Alexandru, *Aripa grifonului*, Editura Cartea Românească, 1980

Van Gennep, Arnold *Riturile de trecere*, Polirom, Iași, 1996